

خاطره بصری

نقش چشم اندازهای طبیعی تهران در مدیریت منظر شهری

نرگس آقابزرگ، کارشناس ارشد معماری منظر، دانشگاه تهران
aghabozorg_narges@yahoo.com

مقدمه، لزوم فضاهای جمعی با چشم انداز طبیعی در تهران
ارتباط عمیق بین تعریف علمی منظر و مفاهیمی از قبیل هویت، حس مکان و خاطره موجب می شود تا طبیعت هر شهر جزئی از منظر آن و جزئی از هویت شهر به حساب آید. بنابراین تپه، کوه، جنگل، دریا، دریاچه، رودخانه و ... در مجاور هر شهر، جزئی جدایی ناپذیر از آن شهر محسوب می شود. زیرا نه تنها شهر، بلکه تاریخ و هویت شهر نیز در پیوند با این عناصر شکل می گیرد. صرف نظر از جنبه های هویتی و فرهنگی، تأثیرات زیست- اقلیمی و روانی طبیعت هر شهر، امری ثابت شده است.

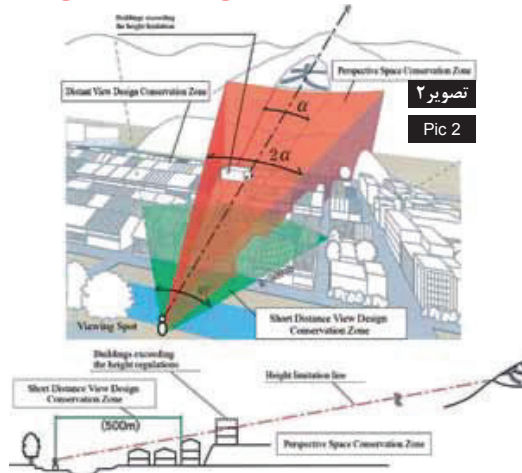
خاطرات جمعی، منشأ هویت اجتماعی شهروندان یک شهر به شمار می رود. خاطره عامل تداوم فرهنگی و رابطه میان نسل ها و تنها عامل ارتباط بین آنهاست. تخریب یک بنا در شهر صرفاً نابودی یک ساختمان نیست، بلکه نابودی چندین نسل است که با خاطره هایشان در دل آن زندگی می کنند و از این طریق به یکدیگر پیوند می خورند (یاوری، ۱۳۹۱). تخریب مناظر طبیعی شهر نیز در تخریب تصویر ذهنی شهروندان و خاطرات جمعی آنها مؤثر است. عناصر طبیعی شهر نمادهایی حاوی خاطرات جمعی شهر و شهروندان هستند و سبب حفظ و قوام مفهوم شهر می شوند. (Rossi, 1982).

بدون شک ایجاد فضاهای شهری پیاده و سرزنده با عملکرد و فعالیتی خاص در کنار این مناظر طبیعی لازم است. در این گونه فضاها حس مکان و نمادهای طبیعی قابل درک تر می شود و حضور شهروندان به تحقق هر چه بیشتر اتصال نسل ها و تداوم هویت شهر می انجامد. حضور آنها علاوه بر شکل گیری خاطرات جمعی به جاودانگی شهر نیز کمک خواهد کرد.

موقعیت شهر تهران موجب استفاده از چشم اندازهای طبیعی به ویژه کوه و رودرها شده است. ظرفیت های طبیعی شهر تهران با توسعه شهر و اقدامات نسنجیده از بین رفته و موجب بی هویتی شهر شده است. متأسفانه در حال حاضر شهر تهران چیزی به نام طرح جامع منظر شهری ندارد. سند راهبردی سیمای شهری تهران نیز که زیرمجموعه طرح جامع شهری است، در مرحله مطالعات ناتمام ماند (خلیجی، ۱۳۸۹). رودرهای دربند، ولنجک، درکه، فرحزاد و ... کوهپایه های البرز، قله توجال و از همه مهم تر قله دماوند از عناصر طبیعی و منظرین شهر تهران هستند که یاد تهران را در ذهن ها تداعی می کنند. شناسایی کانون های دریافت این مناظر نیازمند بررسی های ویژه است. برای مثال قله دماوند از چهارراه تهرانپارس و میدان امام حسین و قله توجال و دماوند از میدان آزادی دیده می شوند (زندیه و زندیه، ۱۳۸۹: ۳۳). از جاده قم- تهران نیز که درگاه ورودی تهران است می توان قله دماوند را مشاهده کرد.

چکیده: از ابتدای شکل گیری هر شهر، طبیعت آن، جزئی از تصویر ذهنی شهروندان و تاریخ و هویت آن شهر محسوب می شود. نمادهای طبیعی شهر حامل خاطرات جمعی شهروندان هستند و سبب ماندگاری شهر می شوند. تأثیر طبیعت در ایجاد حس مکان انکارناپذیر است و انسان همواره به فضاهای آمیخته با طبیعت احساس تعلق می کند و این علاقه مندی به انس با طبیعت در فرهنگ ایرانیان نیز از دیرباز وجود داشته است. عناصر طبیعی به عنوان نقاط عطف و سازنده خاطرات مشترک شهروندان هر شهر از اهمیت ویژه و استراتژیک برخوردار هستند. نه تنها ارتباط نزدیک شهروندان با مؤلفه های طبیعی اهمیت ویژه ای در ارتقای سطح زندگی شهروندان دارد، امکان دید به مؤلفه های طبیعی اسطوره ای و خاطره ای هر شهر نیز در ایجاد خوانایی و همچنین حس تعلق خاطر شهروندان به شهرشان حائز اهمیت است.

شهر تهران به دلیل موقعیتش نسبت به دامنه های البرز امکانی ویژه در دید به نقاط عطف طبیعی دارد. اینکه چگونه می توان در برنامه ریزی شهر تهران و مدیریت آن حداکثر بهره را از مؤلفه ها و نشانه های طبیعی شهر در راستای دستیابی به اهداف کلان منظر شهر در خوانایی، هویت و زیبای شناسی شهرها دست یافت، سؤال است که این نوشتار تلاش می کند با بهره گیری از تجربه ای مشابه در شهر کیوتو به آن پاسخ دهد. حداقل در چهار بخش از هفت بخش سیاست منظر کیوتو، به صورت بسیار دقیق و موشکافانه به منظر شهری در ارتباط با منظر طبیعی پرداخته شده است. در شهر تهران نیز باید کردورهای دید به مناظر طبیعی شناسایی شود. آنگاه برای ساختمان ها و بناهای موجود در پرسپکتیو دید، مقرراتی وضع شوند تا منظر شهری و منظر طبیعی در تلفیق با یکدیگر منظر جذابی را برای شهروندان و گردشگران فراهم کنند. در این صورت است که این مکان ها می توانند به نقاط شاخص شهر و محلی برای گذران اوقات فراغت و شکل گیری خاطرات جمعی تبدیل شوند. **واژگان کلیدی: منظر تهران، منظر کیوتو، طبیعت شهر، چشم اندازهای طبیعی، فضاهای جمعی.**

The size for the Short Distance View Design Conservation Zone is decided based on the fact that the viewpoint can recognize objects within 500m.

تصویر ۲: پرسپکتیو دید از بستر رودخانه به سمت کوه ها، ژاپن. مأخذ: <http://www.city.kyoto.lg.jp>
Pic2: Perspective view from the riverbed to the mountains, Japan. Source: <http://www.city.kyoto.lg.jp>

تصویر ۱: منظر شهر کیوتو در تلفیق با منظر طبیعی آن، ژاپن. مأخذ: <http://keithphotography.files.wordpress.com>
Pic1: Kyoto landscape blended with its natural landscape, Japan. Source: <http://keithphotography.files.wordpress.com>

تصویر ۳: ساختمان بلندمرتبه و قطع شدن دید به کوه، تهران. عکس: نرگس آقابزرگ، ۱۳۹۲

Pic3: Tall buildings and lost sight of the mountains, Tehran. Photo: Narges Aghabozorg, 2013.

اما پرسش این است که چه راهکارهایی می‌تواند در ارتقاء و بهبود این گونه مناظر طبیعی و حفظ کردیدهای دید به این مناظر مؤثر واقع شود. بدین منظور به سیاست منظر کیوتو به عنوان یک نمونه خارجی پرداخته می‌شود.

سیاست حفاظت، احیاء و ساخت منظر کیوتو

کیوتو شهری واقع در کشور ژاپن است که از طرف شمال، شرق و غرب با کوه‌های سرسبز احاطه شده و در جوار چند رودخانه شکل گرفته است. قوانین منظر در شهر کیوتو از سال ۱۹۳۰ آغاز و تاکنون بارها بازبینی شده و تکامل یافته است. برنامه حفاظت، احیاء و ساخت منظر کیوتو بسیار جامع است. در این برنامه برای هر قسمت از شهر قوانین و مقررات ویژه‌ای وضع شده و شهر از جنبه‌های مختلفی مورد مطالعه قرار گرفته است. این برنامه شامل بخش‌های زیر است (www.city.kyoto.lg.jp):

۱. کنترل ارتفاع ساختمان‌ها: در این بخش ارتفاع ساختمان‌ها با توجه به مناظر طبیعی و تاریخی موجود محدود شده است. به طوری که ارتفاع آنها از مرکز شهر به سمت کوهپایه‌ها به صورت تدریجی در شش مرحله کم می‌شود تا دید به کوه‌ها بهتر میسر شود. فقط در موارد بسیار خاص به منظور ایجاد منظر شهری ویژه می‌توان از این حدود سرباز زد.

۲. حفاظت از منظر طبیعی و تاریخی: این بخش شامل فضاهای سبز و ساختمان‌های تاریخی در کوهپایه‌های شهر است. برای مناطق مسکونی کوهپایه‌ای در جوار این فضاهای سبز و ساختمان‌های تاریخی نیز استانداردهایی برای شکل بام ساختمان‌ها، رنگ و مصالح دیوارهای بیرونی، در نظر گرفته شده است (تصویر ۱). هرگونه تغییر در ساختمان‌های موجود، تغییر در استفاده از زمین، قطع درخت‌ها و ساخت ساختمان‌های جدید نیازمند کسب مجوز از شهرداری است. در این مناطق کوهپایه‌ای برای حفظ دید به کوه‌های اطراف شهر هر گونه ساخت‌وساز و تغییر در ساختمان‌های بلندتر از ۱۰ متر، تغییر در مساحت ۵۰ متر مربعی در منطقه نزدیک به بافت شهری و هرگونه تغییر در مساحت ۳۰۰ متر مربعی در منطقه دورتر از بافت شهری (به دلیل پرسپکتیو دید به کوه از نقاط شهری) نیازمند کسب اجازه از شهرداری است. به دلیل توسعه آشفته شهر، برخی فضاهای سبز اطراف آن در حال از بین رفتن هستند. از این رو هرگونه ساخت‌وساز یا قطع درختان با اجازه شهرداری میسر است. علاوه بر این تپه‌هایی سبز در بافت شهری وجود دارد که هرگونه تغییر در آنها ممنوع است. برخی از آنها به درخواست صاحبانشان توسط شهرداری خرید و نگهداری می‌شوند، به عنوان پارک شهری مورد استفاده شهروندان و گردشگران قرار می‌گیرند و در نهایت این مناظر طبیعی و تاریخی با امکاناتی مناسب تجهیز می‌شوند.

۳. حفاظت، احیاء و ساخت منظر شهری: ساختمان‌های

شهر باید با منظر تاریخی و طبیعی شهر هماهنگ شوند، بدون آنکه به عملکرد شهر لطمه‌ای بزنند. بدین منظور استانداردهای طراحی ساختمان باید مطابق با قانون منظر و مقررات شهر کیوتو در توسعه منظر شهری تنظیم شوند. برخی از این استانداردها، عمومی و برخی دیگر محلی است؛ به این معنی که متناسب با ویژگی‌های منظرین هر منطقه متفاوت خواهد بود. برای مثال، ساختمان‌های همجوار رودخانه‌ها، تپه‌های سبز و خیابان‌ها و کوچه‌ها در مناطق مختلف شهر، ساختمان‌های منطقه میراث تاریخی، ساختمان‌های منطقه

شهر تهران فاقد برنامه منسجم مدیریت منظر شهری است. بی‌توجهی به منظر شهر در تلفیق با کوه البرز، موجب فراموشی استفاده از این ظرفیت طبیعی شده است. تهران نیازمند یک طرح جامع منظر شهری است که در آن دید به مؤلفه‌های طبیعی شهر در اولویت قرار گیرد. برنامه‌ریزی گردشگاه‌ها با توجه به این چشم‌اندازهای طبیعی موجب شکل‌گیری خاطرات جمعی و جاودانگی شهر خواهد شد.

شهر قدیمی، ساختمان‌ها با پس‌زمینه کوه، منطقه ساختمان با سقف شیروانی و ... هر کدام استانداردهای مخصوص به خود را دارند. رعایت استانداردهای عمومی و محلی الزامی است.

۴. حفاظت و احیاء منظر تاریخی: ساختمان‌های تاریخی (منظر تاریخی) و ساختمان‌های فرهنگی (منظر فرهنگی)، ساختمان با نمای تاریخی و با نقش ویژه در منظر محلی و ساختمان‌ها و درختان ویژه و جذاب در این بخش قرار می‌گیرند. تنها اشاره‌ای که در این بخش به طبیعت شده همین درختان ویژه و جذاب هستند. این درختان با اهمیت تاریخی، فرهنگی و منظرین از لحاظ شکل و ویژگی‌های علمی شاخص هستند. هر نوع تغییر در این گونه درختان ممنوع است و مالکان آنها باید به طور ویژه از آنها نگهداری کنند.

۵. حفاظت و ساخت پرسپکتیوها و مناظر وام‌گرفته شده: پرسپکتیوها و مناظر وام گرفته شده شامل این موارد است: دید به معابد و مقابر با کوه‌های دوردست در پس‌زمینه آنها، دید به سواحل رودخانه‌ها و آبراه‌ها در ترکیب با فضاهای سبز اطراف و ساختمان‌های مجاور، دید به باغها که با کوه‌های دوردست ترکیب می‌شوند، دید به کوه‌ها از بستر رودخانه که با رودخانه و شهر ترکیب می‌شوند. دید به نشانه‌های حک شده روی کوه‌ها که با ساختمان‌های تاریخی و شهر ترکیب می‌شوند و دید پانوراما که با ترکیب کوه و شهر از خیابان‌های مجاور رودخانه و پل‌های روی آن دیده می‌شود.

برای هر بخش مقررات خاصی وضع شده است. هر ساخت‌وسازی در این مناطق با مجوز شهرداری صورت می‌گیرد. برای مثال از یک نقطه دید مجاور بستر رودخانه به سمت کوه‌ها با شعاع ۵۰۰ متر در زاویه دید (زاویه دید چشم انسان = ۴۵°) ساختمان‌ها به خوبی دیده می‌شوند. بنابراین باید در شکل، طراحی و رنگ آنها دقت شود. ارتفاع ساختمان‌های دورتر که در زاویه پرسپکتیو قرار دارند نیز باید کنترل شوند و آنهايي که در زاویه دید قرار دارند باید از لحاظ رنگ دیوارها و بام‌ها کنترل شود (تصویر ۲). در مورد پیشنهادات شهروندان برای سایر دیدها، پس از تصویب شهرداری، مقررات حفاظتی در خصوص ارتفاع، شکل، طراحی و رنگ ساختمان‌ها نیز وضع می‌شود.

۶. حفاظت از منظر شهری در رابطه با تابلوهای تبلیغاتی: در این بخش قوانینی برای انواع تابلوهای تبلیغاتی در نظر گرفته شده است. نصب تابلوهای تبلیغاتی بدون اجازه شهرداری امکان‌پذیر نیست. به جز تابلوهای ملی مخصوص جشن‌ها و مراسم، نصب تابلوها در پارک‌ها، مکان‌های عمومی، بستر رودخانه‌ها و اماکن تاریخی ممنوع است.

۷. سیاست‌های منظر شهری: در این بخش به منظور

ارتقای منظر شهری، بایستی کابل‌های نیرو و تأسیسات شهری که باعث خدشه‌دار شدن مناظر طبیعی شهر می‌شوند به صورت زیرزمینی کار گذاشته شوند.

همانطور که دیدیم حداقل در چهار بخش از هفت بخش برنامه منظر کیوتو به منظر شهری در ارتباط با منظر طبیعی پرداخته شده است. اهمیت و تقدس طبیعت در فرهنگ ژاپن در تدوین این ضوابط مؤثر بوده است. همچنین در متن برنامه اشاره شده که حفظ این مناظر برای انتقال آنها به نسل‌های آتی و حفظ هویت شهر کیوتوست.

شناسایی نقاط دید به مناظر طبیعی و تبدیل آنها به فضاهای جمعی

ویژگی خاص جغرافیایی و طبیعی تهران ظرفیت‌ها و فرصت‌های ویژه‌ای برای مدیریت شهر مهیا ساخته تا با بهره‌گیری از آنها منظر شهر را ارتقاء بخشد. در این میان شناسایی نقاط دید به مناظر و نقاط عطف نیازمند مطالعه و برنامه‌ریزی و به ویژه مشارکت شهروندی است. مدیریت شهر می‌تواند جهت بهره‌گیری از این ظرفیت‌های خاطره‌ساز و اسطوره‌ای طبیعی شهر در مقیاس‌ها و حوزه‌های مختلف وارد عمل شود و از مهیا ساختن دید و منظر مناسب به نقاط شاخص و خاطره‌انگیز تا برنامه‌ریزی گردشگری درون شهری، مکان‌یابی و حتی طراحی فضاهای جمعی و گردشگری و مدیریت ملحقات تأسیساتی و ... برنامه‌ریزی کند. نمونه چنین اقداماتی در شهر کیوتو با احیا و بهره‌گیری بیشتر از ظرفیت‌های نقاط عطف طبیعی موجب توجه حداکثری به این مؤلفه‌ها در طرح جامع منظر شهر کیوتو شده است.

در بسیاری از خیابان‌های اصلی شمالی - جنوبی شهر تهران، تلفیق ساختمان‌های بلندمرتبه شهر با پس‌زمینه کوه و عدم وجود قوانین برای حفظ مناظر طبیعی موجب قطع شدن دید به کوه می‌شود (تصویر ۳). علاوه بر این در بسیاری از میدان‌های شهری نیز عدم کنترل ارتفاع ساختمان‌ها باعث مخدوش شدن چشم‌انداز طبیعی کوه البرز شده است. بی‌توجهی به حفاظت از چشم‌اندازهای خاطره‌انگیز که خاطرات جمعی شهر را زنده نگه می‌دارند، موجب شده تا تهران به سمت بی‌هویتی سوق پیدا کند.

مکان‌های شهری با چشم‌انداز طبیعی، نقاط شاخص شهری هستند که بالقوه قابلیت تبدیل به محلی برای گذران اوقات فراغت و شکل‌گیری خاطرات جمعی را دارند. بنابراین باید ابتدا کانون‌های دریافت چشم‌اندازهای طبیعی و خاطره‌انگیز شناسایی شوند. که خود نیازمند مطالعه و به ویژه مشارکت شهروندی است. آنگاه برای ساختمان‌ها و بناهای موجود در پرسپکتیو دید، مقرراتی وضع شوند تا منظر شهری و منظر طبیعی در تلفیق با یکدیگر بتوانند منظر جذابی را برای شهروندان و گردشگران فراهم کنند. برخی از این فضاها ممکن است به لحاظ عملکردهای شهری از قبیل دسترسی امکان تبدیل شدن به فضاهای جمعی را نداشته باشند. بنابراین پیش از هر اقدامی باید مطالعات در این زمینه صورت پذیرد.

در صورت تبدیل به فضاهای جمعی، توجه به منظر آنها، بیش از پیش اهمیت پیدا می‌کند. برای مثال برای ساختمان‌های نزدیک به نقطه دید، مقرراتی در رابطه با جزئیات ساختمان‌ها و برای ساختمان‌های دورتر، قوانین دیگری در رابطه با فرم و رنگ ساختمان‌ها وضع شود. در مورد رودرها و ساختمان‌های اطراف آن نیز باید قوانین منطقه‌ای وضع شوند. توسعه آشفته شهر در کوهپایه‌ها موجب از بین رفتن فضاهای سبز طبیعی پای کوه و رودرها شده است (تصویر ۴). فضاهای سبز طبیعی کوهپایه‌ای قابلیت تبدیل به

Visual Memory

The Role of Tehran Natural Views in Urban Landscape Management

Narges Aghabozorg, M.A. in Landscape Architecture, University of Tehran, Iran. aghabozorg_narges@yahoo.com

Abstract: The nature of a city is considered a part of citizens' image of the city as well as its identity and history since formation of every city. City natural elements are the symbols which offer citizens public memories and help maintaining the concept of city. The influence of nature in creating a sense of place is quite undeniable and human beings always feel belonged to spaces blended with nature. This interest of being connected to nature has long been in Iranian culture as well. Natural elements as milestones which create shared memories have a special and strategic importance. Not only the close relationship of citizens with natural factors has a special importance in the improvement of quality of life, but also it has a significant role in city legibility and citizens' affiliation to their own city. Tehran city has a considerable potential in highlighting natural landmarks since it is located on the Alborz foothills. The question this article tries to answer is how to manage Tehran natural elements and symbols in order to achieve major landscape goals to create legibility, identity and aesthetics of cities with the help of the similar experiences obtained in Kyoto city. At least in four chapters of the seven chapters of the Kyoto landscape policy, maximum attention is paid to the urban landscape related to the natural landscape. The corridors to natural landscape must be identified in Tehran city. Landscape rules should be enacted for the buildings in these perspectives in order to get interesting landscapes and favorable places for citizens and tourists. Eventually these places can be converted to indicated points and places for the leisure times which will produce public memories.

Keywords: Tehran landscape, Kyoto landscape, City nature, Natural view, Public spaces.

Reference list

- Khaliji, K. (2010). Urban Landscape Management. *Journal of MANZAR*, 2 (11): 72- 75.
- Kyoto City Landscape Policy (2007). Available from: <http://www.city.kyoto.lg.jp/tokei/cms-files/contents/0000057/57538/3shou.pdf> (Accessed 27 May 2013).
- Rossi, A. (1982). *The Architecture of the City*. Cambridge, Massachusetts: MIT press.
- Yavari, A. (2012). Urban Memories as a Connection between Generations. *Journal of City, Life, Beauty*, 1 (3): 21- 25.
- Zandie, M. & Zandie, R. (2010). Looking for Tehran's strategic visual corridors. *Journal of Iranian Scientific Association of Architecture and Urbanism*, 1(1): 27-36.

تصویر ۴

Pic 4

تصویر ۴ : توسعه آشفته شهر در کوهپایه‌ها، تهران. مأخذ: <http://scenery-wallpapers.com>

Pic4: Turbulent development of the city in the foothills, Tehran. Source: <http://scenery-wallpapers.com>

فضاهای جمعی را دارند. پس از وضع این گونه قوانین، گامی در جهت ارتقای مناظر این گونه فضاها برداشته خواهد شد که اهمیت آنها کمتر از طراحی منظر آنها نخواهد بود. در آخر پیش‌بینی مکان‌های مکتب پیاده با انواع فعالیت‌های اجتماعی و تفریحی به پایداری و ماندگاری شهر نیز منجر خواهد شد.

جمع‌بندی

به منظور شناسایی و ارتقای مناظر طبیعی شهر تهران اقدامات ذیل پیشنهاد می‌شود:

- تهیه طرح جامع منظر شهری تهران به ویژه شامل تدوین سیاست‌های کلی حفظ دید به کوه البرز، قله توجال و دماوند.
- سیاست‌های کنترل توسعه شهر و حفظ فضاهای سبز طبیعی کوهپایه‌ای به ویژه روددره‌ها.
- تدوین دستورالعمل‌های کلی و منطقه‌ای برای حفاظت و ارتقای مناظر شامل دستورالعمل‌های ارتقای منظر خیابان‌های شمالی - جنوبی با دید به کوه، ارتقای منظر روددره‌ها و ارتقای مناظر تپه‌های طبیعی میانی شهر تهران با دید به کوه.
- شناسایی کانون‌های دریافت چشم‌اندازهای طبیعی در شهر تهران.

- بررسی امکان تبدیل آنها به فضاهای جمعی.
- تدوین دستورالعمل‌های ویژه برای ارتقای چشم‌اندازهای فضاهای جمعی.
- تجهیز این مکان‌ها به انواع تسهیلات و فعالیت‌ها برای حضور پایدار شهروندان و گردشگران

فهرست منابع

- خلیجی، کیوان. (۱۳۸۹). مدیریت منظر شهری. *مجله منظر*، ۲ (۱۱): ۷۵-۷۳.
- زندیه، مهدی و زندیه، راضیه. (۱۳۸۹). در جستجوی کریدورهای دید راهبردی شهر تهران. *نشریه علمی - پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران*، ۱ (۱): ۳۶-۲۷.
- یآوری، علی. (۱۳۹۱). خاطرات شهری حلقه اتصال نسل‌ها. *نشریه شهر، زندگی، زیبایی*، ۱ (۳): ۲۵-۲۱.